

**Юлія Бражук
(Київ)**

**МЕТАФОРИЧНА ОБРАЗНІСТЬ В УТВОРЕННІ
КЛІНІЧНИХ ТЕРМІНІВ**

Анотація: У статті досліджується метафоричний компонент і джерела метафоризації в клінічній термінології. В основі метафоричної номінації лежить асоціативний характер людського мислення. Завдяки подібності денотатів загальнолітературне слово може перейти в сферу термінології, терміни однієї терміносистеми в іншу. Метафора є одним з видів вторинного найменування в медичній термінології.

Ключові слова: метафора, клінічна термінологія, первинне і вторинне значення, вмотивованість, науковий термін.

Summary: This article examines the metaphorical components and sources of metaphor in clinical terminology. Associative character of human thinking lies in the basis of metaphoric nomination. Due to resemblance of denotata general literary word can transit to the field of terminology, terms of one system of terms can enter the other. Metaphor is one of the types of secondary names in medical terminology.

Key words: metaphor, clinical terminology, primary and secondary meaning, motivation, scientific term.

Метафора як один із проявів образності мови не може бути, на перший погляд, притаманна спеціальній мові медицини, оскільки її використання суперечить вимогам однозначності і нейтральності професійної комунікації. Тим цікавішим є той факт, що величезна кількість термінів, утворених шляхом метафоризації, функціонує в медичному професійному мовленні, зокрема й у сфері клінічної підсистеми. На думку відомої російської дослідниці Н. Арутюнової, «у метафорі почали вбачати ключ до розуміння основ мислення і

процесів створення не тільки національно-специфічного бачення світу, але і його універсального образу» [1, с. 5-6].

Актуальність даної роботи полягає в тому, що вона досліджує метафору як ефективний засіб номінації в сучасній клінічній термінології. Широке поширення медичних знань, інтернаціоналізація наукових досліджень та інші чинники соціального розвитку дали поштовх для активної розробки нової комплексної лінгвістичної дисципліни – термінознавства. На сьогоднішній день недостатньо досліджені механізми процесу вторинної номінації та метафоризації в сучасній клінічній термінології.

Об'єкт нашого дослідження – метафора, яка виступає джерелом формування клінічної підсистеми наукової медичної термінології.

Матеріалом для дослідження слугували клінічні терміни латинського і грецького походження, в яких виявлено метафоричний компонент.

Людина, незалежно від власного бажання, змушена говорити метафорично. Це відбувається не тому, що вона не може приборкати свою поетичну фантазію, а швидше тому, що необхідно постійно напружувати її до крайньої межі, аби знайти нове вираження для зростаючих потреб інтелекту. На думку німецького лінгвіста Е. Кассірера, сучасна індивідуальна метафора створюється фантазією, натомість архаїчна метафора, як правило, є наслідком необхідності. Джерелом її походження в більшості випадків є не лише перенесення слова з одного поняття на інше, а більш точне визначення поняття, що відповідало старому імені [2, с. 34].

Для отримання метафоричного висловлювання потрібно включити предмет у систему асоціацій і через уже існуючі знання осмислити його. У процесі пізнання навколишнього світу породжуються нові мовні сутності, які мають на меті забезпечити взаємозв'язок концептуальної та мовної картин світу.

Нині особливо актуальною є проблема лінгвістичної природи та статусу подібних метафор в парадигмі сучасних асоціативно-когнітивних теорій. Уперше схожа ідея з'явилася в XVI ст. у філософських працях Дж. Локка. Британський філософ вважав асоціацію «своєрідним божевіллям», можливо тому, що панівною на той момент була концепція «асоціації ідей», згідно з якою особлива увага

приділялася «асоціаціям за суміжністю», що найчастіше фіксували зв'язки випадкового характеру [4, с. 450]. Дж. Локк, раціоналіст за своєю природою, засуджував образне вживання слів, здатне, на його думку, «навіювати неправдиві ідеї», «вводити в оману розум», хоча сама людина прагне бути введеною в оману, оскільки знаходить у цьому процесі задоволення. У результаті відбувається плутанина. Так, наприклад, якщо взяти кілька простих асоціацій, пов'язаних із тваринами, що мають плямисте хутро, то незрозумілим буде, про яку з них ідеться: чи про леопарда, чи про рись, чи про барса тощо. Хоча первинна ідея була пов'язана з образом леопарда. Тому речі, на думку філософа, потрібно називати своїми іменами, обмежуючи при цьому роль переносного значення [4, с. 417-425].

Згодом болгарський учений Ц. Тодоров у своїй монографії «Теорії символу» висловлює думку про додаткові ідеї (власне, про переносне значення слова). Додаткові ідеї виникають через асоціації (ідеться про буквально значення слова), відтак, троп є найкращим прикладом такої асоціації. Для створення метафори повинен існувати зв'язок між предметами, про які ідеться. Якщо не існує таких зв'язків, то і додаткові ідеї відсутні, а це вказує на відсутність метафори, що, на думку вченого, не заважає мислити та пізнавати світ. Метафора, за словами Ц. Тодорова, це певна аномалія, відхилення від звичайної мови [8, с. 108-110].

Дуже широко метафори-терміни (поняття «метафора-термін» зустрічаємо, наприклад, у О. Зубкової) вживаються в будь-якій науковій галузі. Наприклад, в клінічній термінології існує термін «вовча паща» (*faux lupina*), де первинне значення даного словосполучення – порожнина між верхньою і нижньою щелепами з отвором у нижній частині морди вовка, що містить сорок два зуби, – замінило нове метафоричне значення – «людська вада, при якій зростаються один з одним піднебінні пластинки верхньощелепних відростків; в результаті цієї вади розвитку може розділятися тверде і м'яке піднебіння на всю довжину, в інших випадках або тільки м'яке піднебіння, або може бути роздвоєний тільки язичок».

Термінологічні системи, які обслуговують різні професійні мови, демонструють різний рівень поширеності метафоризації як способу термінотворення. В. Прохорова зазначає, що в медичній термінології

метафоризація є активним видом семантичного утворення, оскільки процес метафоризації в термінології характерний перш за все для конкретної лексики [7, с. 41]. Оскільки метафора є одним з видів вторинної найменування, в наукових дослідженнях виникає питання про співвідношення первинної лексеми і терміна, утвореного шляхом метафоризації. Можливі два основних напрямки перенесення, використовуваних при утворенні терміна шляхом метафоризації: 1) загальнолітературний слово → термін: камінь; 2) термін однієї термінології → термін іншою термінологією: ниркові камені [7, с. 48-49].

Розглянемо різні підходи до виявлення активних метафоричних моделей в клінічній термінології. Метафорична модель – це існуюча в свідомості носіїв мови схема вербалізації корелятивних в асоціативному плані понять [3, с. 47]. Іншими словами, це схема, по якій виявляється тотожність ознак вихідної лексеми і терміна, створеного шляхом метафоризації. Метафорична модель містить наступні компоненти: 1) вихідну понятійну сферу метафоричної проєкції, 2) нову понятійну сферу метафоричної проєкції, 3) семантико-когнітивний формант, який інтегрує ці сфери [3, с. 47]. Основою для метафоричного перенесення може служити схожість форми, функції, функції і форми, форми і місцезнаходження, структури, будови, консистенції і т.д.. Дослідниця Н.В. Місник, аналізуючи процеси вторинної номінації в професійній мові медицини, зазначає, що в основі переважної більшості метафоричних термінів лежить асоціативна ознака [5, с. 9]. Внаслідок цього багато компонентів загальноповсякденної лексики набули нового денотативно-сигніфікативного змісту.

Серед лексико-семантичних груп загальноповсякдених слів, які слугують метафоричною базою для формування одиниць професійного мовлення медицини, в клінічній термінології часто вживаються такі:

1) назви тварин і частин тваринного організму (зооморфні метафори):

- червоний вовчак (**lupus erythematosus**) – захворювання сполучної тканини, що проявляється ураженням частини органів та систем; хвороба виникає внаслідок порушення імунологічних процесів в організмі, при якому антитіла, які виробляє організм, пошкоджують ДНК здорових клітин (назва хвороби

«**lupus**» пов'язана із зовнішнім виглядом уражених місць шкіри, що нагадують вовчі укуси).

- бичаче серце (cor **bovinum**) – серце, занадто збільшене у своїх розмірах через гіпертрофію м'язів і розширення порожнин, що за зовнішнім виглядом нагадує серце бика; вага такого серця може досягати 1 кг; дана вада спостерігається при вроджених проблемах серця, недостатності аортальних клапанів, зловживанні пивом та ін..
- слонова хвороба (**elephantiasis**) – стійке збільшення розмірів будь-якої частини тіла (наприклад, кінцівок) за рахунок болючого розростання (гіперплазії) шкіри і підшкірної клітковини, яке викликається постійним застоєм лімфи з утворенням набряку; причиною хвороби в одному випадку є збудник бругіозу, а в іншому варіанті – вроджена вада лімфатичної системи, що полягає в закупорці лімфатичних судин або в порушенні циркуляції лимфотоку.

2) назви рослин та їх частин (фітоморфні метафори):

- ячмінь (**hordeolum**) – гостре гнійне запалення волосяного мішечка вії або сальної залози Цейса, яка розташовується близько цибулини вії; ячмінь викликається бактеріальною інфекцією (в 90-95% випадків – золотистим стафілококом) і найчастіше спостерігається при ослабленому імунитеті (наприклад, після простудних захворювань).
- тонзиліт (**tonsillitis**) – це інфекційно-алергічне захворювання, при якому мигдалики (**tonsilla**) запалюються; зазвичай зустрічається в холодну пору року; найчастіше при тонзиліті вражаються піднебінні мигдалики (гланди), рідше – бічні валики задньої стінки глотки і язиковий мигдалик.

3) назви артефактів та продуктів тваринної переробки (артефактна метафора):

- обличчя воскової ляльки (facies **pupae cerate**) – злегка одутлувате обличчя, дуже бліде, з жовтуватим чи зеленкуватим відтінком шкіри, яка ніби просвічується; характерне для гемобластної анемії Аддісона-Бірмера.

- цукровий діабет (*diabetes mellitus*) – група ендокринних захворювань, пов'язаних з порушенням засвоєння глюкози, які розвиваються внаслідок абсолютної або відносної (порушення взаємодії з клітинами-мішенями) недостатності гормону інсуліну, в результаті чого розвивається гіперглікемія – стійке збільшення вмісту глюкози в крові; крім людини, даному захворюванню схильні також деякі тварини, наприклад кішки і собаки (*mellitus* – дослівно перекладається з латинської мови «медовий»).
- вузликівий періартеріїт (*periarteriitis nodulosa*) – запальне ураження артеріальної стінки судин дрібного і середнього калібру з утворенням мікроаневризм (маленьких вузликів, вузлик – *nodulus*), що призводить до прогресуючої органної недостатності.

4) назви міфологічних персонажів (міфологічна метафора):

- голова медузи (*caput Medusae*) – це розширення звивистих підшкірних вен на передній черевній стінці, які мають значення обхідного шляху відтоку венозної крові з системи ворітної вени; саме така назва утворилася, оскільки у даному випадку вени навколо пупка, розширюючись, нагадують собою зображення голови міфологічної Медузи – найбільш відомої з трьох сестер горгон, чудовиська з жіночим обличчям, у якого замість волосся на голові звивалися змії.
- циклопія (*cyclopia*) – вада розвитку людини і тварин, при якому єдине око розташовується посередині чола або є два очних яблука в одній очниці; розвивається внаслідок неправильного поділу зорового зачатка і зазвичай поєднується з іншими вадами розвитку; циклопи нежиттєздатні і гинуть в перші тижні життя (назва походить від імені міфічного одноокого велетня Циклопа).
- обличчя Сфінкса (*facies Sphingis*) – термін, що позначає симптомокомплекс атрофії або парезу м'язів обличчя, що характеризує міопатію. Типові ознаки розладу: непорушне обличчя з млявою, маловиразної мімікою; відсутність складок на лобі; нездатність наморщити лоб; нездатність повністю закрити очі; потовщення і відвисання нижньої губи; напіввідкритий рот і відтягування

кутів рота в сторони при усмішці (назва терміну походить від Сфінкса, кам'яної статуї лежачого лева з людською головою, що знаходиться у Єгипті).

5) назви складових частин ландшафту (ландшафтна метафора):

- нирковий камінь (**nephrolitus**) – тверда маса, що нагадує камінчики, які утворюються в нирках в результаті скупчення мінеральних речовин; коли такий камінь проходить через сечовід, що з'єднує нирку з сечовим міхуром, він стає причиною надзвичайно ниркового болю.
- туберкульоз (**tuberculosis**) – доволі поширене в світі інфекційне захворювання людини і тварин, що викликається різними видами мікобактерій з групи *Mycobacterium tuberculosis complex* (назва туберкульоз походить від слова *tuberculum* – горбик; це невеликий, твердий вузлик, який імунна система формує в легенях навколо бактерії туберкульозу).
- феномен айсберга (англ. the **iceberg** phenomenon) – частину хвороб, яка залишається нерозпізнаною і незареєстрованою, незважаючи на діагностичний пошук лікарів, називають «підводною частиною айсберга»; виявлені випадки хвороб – «верхівка айсберга»; «підводна частина» - випадки, з приводу яких хворі не зверталися до лікарів; з приводу яких хворі зверталися, але захворювання виявлено не було; і ті випадки, які були виявлені, але не зареєстровані.

Ці п'ять, виділених нами, метафоричних моделей базуються на асоціації за зовнішньою подібністю, а в деяких випадках – за функціональною подібністю.

Отже, зіставлення понять, що відносяться до різних семантичних сфер, при утворенні метафоричних термінів дає несподівано цікавий ефект – поєднання непоєднуваного. Єдність цих протилежних тенденцій забезпечує виконання терміном, утвореним шляхом метафоризації, когнітивної функції, призводить у взаємодію пізнавальні процеси, буденне знання, культурний досвід і мовну компетенцію. В якості попереднього висновку можемо відзначити, що крім виду ознаки, що лежить в основі метафоричної моделі, важливо також виявити основні семантичні сфери і лексико-семантичні групи, задіяні в метафоризації певної термінологічної системи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры ; [Сборник] : Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5-32
2. Кассирер Э. Сила метафоры / Э. Кассирер // Теория метафоры ; [Сборник] : Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 33-43.
3. Кравцова Ю. В. Семантико-когнітивне моделювання метафоризації / Ю. В. Кравцова // Мовознавство. – 2011. – № 1. – С. 43-54.
4. Локк Дж. Сочинения в 3-х томах / Джон Локк ; [Пер. с англ. А. Н. Савина]. – Т. 1. – М. : Мысль, 1985. – 621 с.
5. Місник Н. В. Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Місник. – К., 2002. – 20 с.
6. Покровский В. Энциклопедический словарь медицинских терминов. – М.: Медицина, 2005. — 960 с.
7. Прохорова В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В. Н. Прохорова. – М. : Филологический факультет МГУ, 1996. – 125 с.
8. Тодоров Ц. Теории символа : [Текст] / Ц. Тодоров ; Пер. с фр. Б. Нарумова. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – 408 с.